

Аднан ПРЕКИЋ*

ПОЛИТИКА БРАТСТВА И ЈЕДИНСТВА У ЦРНОЈ ГОРИ 1945-1955.

ABSTRACT: The paper analyses the basic elements of the politics of brotherhood and unity in the first decade of communist rule in Montenegro. The ideal of fraternity and unity is one of the most important political ideas of the Communist Party, which has additional significance in Montenegro as a specific multinational and multiconfessional community. The paper deals with the sources of religious and national intolerance in Montenegro and analyzes the role of the Communist Party, which through the activities of party organs, mass organization, education and culture, addresses these problems by the politics of fraternity and unity. The research is based on archival material related to the work of the Communist Party, literature as well as the daily and periodical press. The starting hypothesis of the research is based on the thesis that the Communist Party, through the politics of fraternity and unity, tried to pacify antagonisms from the past and through the socialist ideology and its elements solve the issue of violated religious and national tolerance in Montenegro.

KEY WORDS: *Montenegro; Brotherhood and unity; Multiconfessionality; Communist Party.*

Политика братства и јединства представља важан елемент новог југословенског, социјалистичког идентитета, обликованог након 1945. године. По неким ауторима, братство и јединство је угаони камен новог југословенског идентитета и политика преко које се Комунистичка партија легитимише као чувар етничког склада нове заједнице.¹ Полити-

---

* Аутор је сарадник у настави на Студијском програму за историју Филозофског факултета Универзитета Црне Горе, Никшић.

¹ В. Перица, *Балкански идоли-1*, Београд, 2006, 224.

ка братства и јединства током ослободилачког рата била је у функцији хомогенизације становништва, да би након ослобођења постала модел којим се покушава смањити етничка дистанца и превазићи вишевјековна вјерска и национална хетерогеност југословенског простора. Као руководећа снага ослободилачког покрета, комунисти нуде перспективу националног ослобођења кроз политику братства и јединства. Она почива на хипотези да су се кроз јединство народа током ослободилачког рата створили услови за њихову равноправност након ослобођења. Политика братства и јединства тако постаје алтернатива масовном националистичком разрачунавању у претходном периоду.² Народноослободилачки покрет тако постаје једина војна снага која у својим редовима има борце свих вјера и нација. На темељу тих резултата, Партија се легитимише након рата као снага која је у својим редовима окупила све националне и вјерске заједнице, што јој даје право да постане „*основна снага за бржи развој социјализма*“.³ Идеал братства и јединства почива на хипотези да је кроз револуцију промијењено све оно што је некада раздвајало југословенске народе и да различитост, умјесто ограничења, у новом систему постаје предност.

Политика братства и јединства афирмише се од самих почетака ослободилачког покрета. Први ратни проглас ЦК КПЈ народима Југославије закључује се позивом на заједнички отпор, слободу и независност: „*Живјели братство и слога народа Југославије у борби за слободу и националну независност*“.⁴ Званичну легитимацију та политика добила је на другом засиједању АВНОЈ-а, када се први пут помиње формулација „братство и јединство народа Југославије“. У одлуци о новој организацији југословенске државе наводи се да је ослободилачка борба „*сковала нераздруживо братство народа Југославије*“. Позивајући се на те тековине, одборници АВНОЈ-а одлучили су да нова Југославија мора постати истинска домовина свих народа, изграђена на федералном принципу и уз обезбјеђење једнаких права свим њеним грађанима.⁵ Током ослободилачког рата, комунисти политику братства и је-

² Б. Петрановић, *Историја Југославије 1918-1978*, Београд, 1981, 255.

³ Национално питање Југославије, 10, Цетиње, 1. април 1948, Државни архив Црне Горе (у наставку ДАЦГ), Одјељење за сређивање и обраду архивске грађе републичких органа и организације новог периода (у наставку ОСИО-НП-ПП), фонд Централног комитета Савеза комуниста Црне Горе (у наставку ЦК СК ЦГ), број кутије (у наставку - к.) 14/48.

⁴ „Први ратни проглас ЦК КПЈ народима Југославије“, Загреб, 15. април 1941, Б. Петрановић, М. Зечевић, *Југославија 1918-1988 - тематска збирка докумената*, Београд, 1988, 490.

⁵ Петрановић, Зечевић „Одлука о изградњи Југославије на федеративном принципу“, 659.

динства реализују и на конкретним примјерима. Забиљежена је учестала пракса партијског руководства да на просторе погођене усташким злочинима шаље хрватске и муслиманске комунисте, док се србијански комунисти шаљу на просторе гдје су почињени четнички злочини. Партијски органи сматрали су да се на овај начин идеја братства и јединства представља као једина алтернатива физичком уништењу једног народа.⁶

Идеје и вриједности политике братства и јединства које су утицале на масовност ослободилачког покрета након рата постају официјелне правне и идеолошке норме новог социјалистичког поретка.⁷ Преузимањем контроле над свим сегментима друштвеног, економског и културног живота, Комунистичка партија наставља процес институционализације политике братства и јединства. Он почиње критиком, званичне националне политике претходне државе, и почиња на премиси да је версајска Југославија била оружје међународне реакције против СССР-а. Званичан став КПЈ је да су у таквој држави Хрвати, Словенци и Црногорци били неравноправни народи, а Македонци, Арнаути и други „*поробљени и подвргнути истребљењу*“. Муслимани, њемачка и мађарска мањина били су „*монета за поткусуривање*“, а на сваки захтјев за промјену таквог стања великосрпска клика је одговарала: „*ми смо се борили на Крфу и Солуну*“. Због оваквог стања, борба у рату није поведена само против фашиста већ и против угњетача. Због тога су „*заставе борбе против окупатора биле и заставе борбе за национално ослобођење*“.⁸ Политика братства и јединства тако постаје једна од темељних идеолошких вриједности новог социјалистичког друштва, „*светиња о коју се нико не смије огријешити, тековина коју мора чувати и бранити сваки родољуб*“.⁹

Политика братства и јединства у новој југословенској држави легитимише се и кроз Устав ФНРЈ. У првом члану, објашњавајући карактер државе наводи се да је она „*заједница равноправних народа, који су на основу права на самоопредјељење, укључујући и право на отцепљење, изразили своју вољу да живе заједно у федеративној држави*“. У члану 21. изједначена су права свих грађана „*без обзира на народност, расу и вјероисповијест*“. Као противустанак је проглашен сваки акт који предвиђа неравноправност, „*којим се грађанима дају привилегије или ограни-*

⁶ Петрановић, 225.

⁷ В. Гоати, *Идеологија и друштвена стварност*, Београд, 1979, 188.

⁸ Теоријска питања социјализма-Рад партије у масама, недатирано, 1, ДАЦГ, ОСИО-НП-ПГ, фонд ЦК СК ЦГ, к. 54/50.

⁹ Основна програмска начела Народног фронта Југославије, *Побједа*, бр. 39, 19. август 1945, 3.

чавају права на основу разлике у народности, раси и вјероисповијести“. Санкционисан је и сваки говор мржње, „проповиједање националне, расне или вјерске мржње и раздора“.¹⁰ У функцији нормирања политике братства и јединства можемо посматрати и усвајање Закона о забрани националне расне и вјерске мржње. Овим законом забрањено је свако ограничавање грађанских права или пружање неких повластица на основу националне, расне или вјерске припадности. Уведено је начело равноправности народа и грађана и братство и јединство као тековина народноослободилачке борбе, а свако понашање супротно тим начелима означено као кривично дјело.¹¹ Правно заокруживање доста оштрог односа Комунистичке партије према распиривању вјерске и националне мржње окончава се усвајањем Кривичног законика у фебруару 1951. године. Овим законом предвиђене су оштре санкције за изазивање и распиривање било ког облика вјерске и националне мржње. Чланом 119. закона за распиривање вјерске и националне мржње запријеђена је казна од 15 година, док је за вршење на основу вјерске или националне разлике била предвиђена казна од двије године затвора.¹²

Почетак Другог свјетског рата Црна Гора дочекала је у дубокој политичкој, економској и социјалној кризи. Политички живот одвијао се под снажним утицајем политичких елита из Србије које нису имале разумијевање за рјешавање основних животних питања становништва. Скоро 80% становништва живјело је од пољопривреде, индустрија скоро да није ни постајала а највећи дио становништва живио је на ивици егзистенције. Економски развој ограничавала је и скромна мрежаобраћајних комуникација, а на цијелом простору Црне Горе није постојала ни једна већа урбана цјелина.¹³ Унутрашњи антагонизми додатно су усложњавали политичку и социјалну ситуацију у земљи. У политичком животу и даље су присутни сукоби „бјелаша и зеленаша“, односно заговорника и противника црногорског уједињења са Србијом. Тај однос према питању независности Црне Горе биће јако значајан касније, за вријеме Другог свјетског рата. Он ће бити додатни разлог за сукобе унутар црногорског друштва када се буде отворило питање црногорске националне посебности у југословенској заједници. Ратни сукоби отвориће и питање вјерске толеранције, односно злочина почињених због вјерске различитости. Непосредно пред Други свјетски рат у Цр-

¹⁰ Устав ФНРЈ, Службени лист Федеративне Народне Републике Југославије, бр. 10, Београд, 1. фебруар 1946.

¹¹ Закон о забрани изазивања националне, расне и вјерске мржње и раздора, Београд, мај 1945, *Службени лист ДФЈ*, 36/1945; Б. Петрановић, Ч. Штрбац, *Историја социјалистичке Југославије*, Београд, 1977, 154.

¹² Z. Folić, *Država i vjerske zajednice u Crnoj Gori 1945-1965*, Podgorica 2007, 162.

¹³ С. Меденица, *Привредни развитак Црне Горе 1918-1941*, Титоград 1959, 28.

ној Гори живи 77% православног, 17% исламског и 6% католичког становништва.¹⁴

Сви ти разлози утицаће да политика братства и јединства буде важан сегмент јавног дјеловања Комунистичке партије у Црној Гори. На такав приступ додатно су обавезивали хетерогена вјерска и национална структура и злочини почињени на вјерској и националној основи током рата. Да ће политика братства и јединства бити званичан исказ политичке оријентације Комунистичке партије у Црној Гори најављује Блажо Јовановић, председник прве црногорске владе у свом инаугуралном говору, у априлу 1945. године. Као један од најважнијих задатака нове владе, Јовановић истиче „*очување братства и јединства које треба да буде вјечно и неразрушиво*“.¹⁵ Комунистичка партија Црне Горе има потпуно јасан став да је „*политика братства и равноправности дала Југославији унутрашњу снагу коју ништа не може сломити*“. Та политика омогућила је успјех у ослободилачкој борби и створила предуслове да у миру „*учврсти у рату стечене тековине*“. Тако значајни резултати, објашњава се, могли су се постићи само „*унутрашњом чврстином*“, која почива на братству свих народа, њиховој равноправности и правилно ријешеном националном питању.¹⁶ На савјетовању политичког руководства Комунистичке партије у Црној Гори, истиче се да је „*политика братства*“ међу националним и вјерским заједницама званична партијска линија и да је борба за њено разумијевање и правилно спровођење најважнији задатак партијских организација.¹⁷ Једна од најважнијих тема говора Јосипа Броза поводом обиљежавања 13-јулског устанка, 1947. године, такође су вриједности политике братства и јединства. Броз наводи да већина успјеха комунистичке власти, како у рату, тако и након ослобођења, не би била могућа без „*братства и јединства наших народа*“. По његовом тумачењу, политика братства и јединства омогућила је да „*народи наших федералних јединица заједнички представљају снажну силу, из чије средине се сваког дана издижу све бољи и бољи људи који носе елан и стварају чуда у данашњој изградњи*“. По њему, „*јединство народа*“ даје гаранцију да ће се извршити сви постављени задаци у обнови и изградњи новог друштва.¹⁸

¹⁴ А. Прекић, *Исламска вјерска заједница у Црној Гори*, Podgorica 2011, 96.

¹⁵ Говор председника Владе Блажа Јовановића, *Побједа*, бр. 23, 22 април 1945, 6.

¹⁶ Национално питање Југославије, 10, Цетиње, 1. април 1948, ДАЦГ, ОСИО-НП-ПГ, фонд ЦК СК ЦГ, к. 14/48.

¹⁷ Закључци са партијског савјетовања при Покрајинском комитету КПЈ за Црну Гору, 3, Цетиње, 2-3. јануар 1948, ДАЦГ, ОСИО-НП-ПГ, фонд ЦК СК ЦГ, к. 30/1/48.

¹⁸ Говор Маршала Тита, „Црногорски народ устао је као један, не мислећи колике ће бити жртве, јер је био спреман да их даје, рекао је маршал Тито“, *Побједа*, бр. 28, 15 јул 1947, 2.

Већ на првим изборима за уставотворну скупштину, у новембру 1945. године, Комунистичка партија, односно листа Народног фронта, користи идеје братства и јединства као дио своје политичке кампање. На предизборним митинзима и током избора шаље се порука да су политичке партије између два рата, управо на вјерским и националним разликама сакупљале гласове и профитирале на „*вјерској и племенској подвојености*“. За разлику од претходног система, нова држава, како се објашњава, прекинула је са праксом „*неприродног цјепкања једног народа и да политичке шићарције не могу више трговати са народом, пошто је народ јединствен без обзира на вјеру и племе*“.¹⁹ Политика братства и јединства тако први пут у политички живот Црне Горе уводи категорије о вјерској и националној толеранцији, што је било значајно нарочито у срединама са мјешовитом вјерском и националном структуром. Насљеђе Другог свјетског рата и почињени злочини додатно су усложнили међуконфесионалне односе у Црној Гори. Због тога је функција политике братства и јединства у овој републици много сложенија. Очекивало се да нови приступ може пацифизовати антагонизме из прошлости у оквиру социјалистичке државе, афирмишући братство и јединство као вриједности новог друштва.

За Комунистичку партију у Црној Гори, један од предуслова за даљи развој политике братства и јединства био је обрачун са такозваним „*издајницима народа*“. Друштвене групе које се називају „*издајницима или реакцијом*“ препознају се као носиоци шовинистичких идеја, промотери политике распривања вјерске и националне мржње.²⁰ Такозване народне непријатеље, односно „*реакцију*“, Партија доживљава као највеће непријатеље братства и јединства. Милован Ђилас наводи да су те снаге сијале мржњу и неповјерење међу народима и да су „*слободно расли на ђубришту бивше Југославије - усташе и четници, покушали су да распире међусобни братоубилачки рат који је имао за циљ уништење наших народа*“.²¹ Како би уклонили и сваку сумњу ових појава, комунисти се непосредно након ослобођења разрачунавају са снагама које су у прошлости биле носиоци тих идеја. Јосип Броз на митингу поводом 13. јула на Цетињу препознаје „*народне издајнике и реакцију*“, као највеће непријатеље братства и јединства југословенских народа. Броз истиче да су ти непријатељи против политике нових

¹⁹ Братство на дјелу, *Побједа*, бр. 52, 18 новембар 1945, 4.

²⁰ Основна програмска начела Народног фронта Југославије, *Побједа*, бр. 39, 19. август 1945, 3.

²¹ „Говор друга Милована Ђиласа члана ЦК КПЈ одржан на свечаној академији посвећеној 26-годишњици Октобарске револуције“, 17; М. Ђилас, *Чланци 1941-1946*, Београд, 1947.

власти која окупља све патриотске снаге, „без обзира на професију, националност и вјеру“.²² Предсједник црногорске владе, Блажо Јовановић, наглашава да се неће погријешити уколико се свим непријатељима тих тековина „објави рат до истребљења“.²³ Јовановићеве поруке биле су најаву судских процеса организованих током 1946. и 1947. године у оквиру којих ће бити потпуно елиминисана „нета колона, реакција и издајници“, који су по комунистима била највећи непријатељи политике братства и јединства. Од почетка 1946. године, штампани медији свакодневно преносе детаље са суђења домаћим издајницима, чији су злочини по тврдњама тужилаца инспирисани вјерским и националним шовинизмом. *Окупивши око себе познате четнике кољаче, он је свој злочиначки нагон искалио над муслиманским живљем дуж Лимске долине. Само једном приликом при покољу у Буковици натјерао је на брзак ријеке Тихотине 110 муслиманских жена и дјеце која су ту нашла смрт.*²⁴ *Расодер је као хоџа и главни командант муслиманске милиције организовао паљевине и нанио страхоте и зла нашем народу.*²⁵ *Као начелник штаба Зеленашко-сепаратистичких оружаних формација отпочео прву братоубилачку борбу. У својству четничког црнорукца извршио је масовна убиства и клања.*²⁶ Ови и слични текстови требало је да покажу одлучност Партије да се обрачуна са свим издајницима. То, међутим, није био само формално-правни обрачун са ратним злочинцима. Велико присуство грађана суђењима, њихова јавност и детаљно извјештавање била је порука свима онима који би у неком будућем времену могли да се супротставе политици братства и јединства.

Као и у свим другим облицима јавног ангажмана, Комунистичка партија и у афирмисању политике братства и јединства истиче позитивне и негативне примјере. Кроз судске процесе и њихову медијску експлоатацију слала се порука о лошим примјерима, али је штампа регистровала и позитивне примјере током ослободилачког рата. Наводи се примјер становника Братоножића који су, средином 1944. године, након њемачке офанзиве били принуђени на повлачење према Андријевици и Плаву. *Побједа* преноси да је Братоножиће у околини Плава и Гусиња дочекао, „братски пријем муслимана, који је превазишао сва очекивања и који се никада неће моћи заборавити“. Овај чин „братске љубави“ представља се као заједничко дјело „православне и муслиман-

²² Говор Маршала Тита, „Црногорски народ устао је као један, не мислећи колике ће бити жртве, јер је био спреман да их даје, рекао је Маршал Тито“, *Побједа*, бр. 28, 15 јул 1947, 2.

²³ Говор предсједника Владе Блажа Јовановића, *Побједа*, бр. 23, 22 април 1945, 6.

²⁴ Завршено је суђење четничким кољачима, *Побједа*, бр. 5, 3 фебруар 1946, 2.

²⁵ Убијен Осман Расодер, *Побједа*, бр. 5, 3 фебруар 1946, 2.

²⁶ Вишеструке убице постигла је заслужна казна, *Побједа*, бр. 6, 10 фебруар 1946, 4.

ске омладине, дјело искреног братства наша два народа, које се потврдило у тешким данима борбе против фашистичких зликоваца“. Преносећи доживљаје једног од учесника, лист преноси поруку о „новом и снажном братству народа, међу којима су непријатељи дуго сијали мржњу и неповјерење“.²⁷

Комунистичка партија у Црној Гори међунационалне и међувјерске сукобе доживљава као директну конфронтацију са званичном идејом братства и јединства. За Партију, завршетком рата окончани су сви вјерски и национални антагонизми. Предсједник Владе наглашава да је „*учвршћивање братства и јединства основна тековина ослободилачког рата*“, а да су формирањем Владе и нове власти у Црној Гори „*ми Црногорци, Бокељи и Санџаклије доказали да смо преживјели она странацка гложења која су у прошлости штетила*“. На тим премисама, он се залаже да се братство међу народима још више учвршћује. Потребно је, наводи Јовановић, „*да се зближе, да се збрате православни и муслимани и католици и не може ту бити никакве подвојености. Потребно је да се наша браћа Албанци осјете као у својој кући, као у свом дому*“²⁸ Партијски органи због тога детаљно прате и осуђују сваки примјер вјерске и националне нетолеранције. Извјештаји из 1948. године региструју примјере нетолеранције између „*Срба и муслимана*“. За челнике Партије у Црној Гори такви примјери иду на штету политици братства и јединства и како се наводи, „*најжалосније је што има и комуниста који спроводе такву политику*“.²⁹ Вјерске и националне сукобе политички врх Комунистичке партије Црне Горе тумачи кроз формулацију „*неправилног рјешавања питања односа између вјерских и националних заједница*“. У једном извјештају из Гусиња, узроци лошег односа међу конфесијама тумаче се односом православног становништва, које се према муслиманима „*односи као повлашћена група*“, али да тешкоће представља и „*заосталост муслиманске омладине*“.³⁰ Нетрпеливости међу конфесионалним заједницама и својим члановима, Комунистичка партија региструје у Бару, гдје чланови партије расправљају о томе „*ко је Црногорац а ко муслиман*“. Изливе шовинизма, које у међусобној комуникацији чланови Партије називају „*малограђанштина*“, оштро се осуђују и истичу као неприхватљив облик понашања.³¹ Партија оштро критикује и све шовинистичке испаде којих

²⁷ Примјер братства Црногораца и муслимана, *Побједа*, бр. 8, 6. јануар 1945, 7.

²⁸ Говор предсједника Владе Блажа Јовановића одржаног у Скупштини након именовања Владе, *Побједа*, бр. 23, 22. април 1945, 6.

²⁹ Закључци са партијског савјетовања при Покрајинском комитету КПЈ за Црну Гору, 3, Цетиње, 2-3. јануар 1948, ДАЦГ, ОСИО-НП-ПГ, фонд ЦК СК ЦГ, к. 30/1/48.

³⁰ Записник са састанка ПК КПЈ за Црну Гору, Цетиње, 15. фебруар 1948. године, ДАЦГ, ОСИО-НП-ПГ, фонд ЦК СК ЦГ, к.30/1/48.

³¹ Записник са састанка са секретарима среских комитета, 21, Титоград, 27. фебруар

непосредно након рата највише има у срединама са мјешовитом вјерском структуром, конкретно у пљеваљском и бјелопољском срезу. Извјештаји из ових средина запажају појаве „шовинизма у односу на муслимане“, који по партијској оцјени умањује незадовољство и полет у изградњи³². Партија инсистира на бољим конфесионалним односима и тај задатак даје и агитпроп комисији која треба да „развије боље пријатељство између православних и муслимана“.³³ Комунистичка партија у Црној Гори сваки сукоб који у позадини може да има неки вјерски карактер доживљава и тумачи искључиво као политичко питање. Црногорска влада расправљајући о резултатима једне комисије у Андријевици која је имала задатак да ријеша низ аграрних проблема између „православних и муслиманских власника земље“ доноси одлуку да ово питање постави на највиши ниво. Објашњавају да се не ради о једноставном имовинско-правном спору већ о „политичком питању“, због чега формирају нову комисију, а о самом догађају дискутују и министри и сам председник Владе.³⁴

Индикативно је да се политика братства и јединства афирмише селективно, у зависности од вјерске и националне структуре. У срединама са мјешовитом вјерском и националном структуром Партија преко својих органа води рачуна и о најмањем инциденту, док у срединама без вјерских или националних разлика акције у афирмисању политике братства и јединства скоро да не постоје. То се најбоље може пратити преко партијских извјештаја и штампаних медија у којима скоро да нема текстова са Цетиња, Колашина, Жабљака, Даниловграда или Никшића у којима се на неком митингу, скупу или манифестацији афирмише политика братства и јединства. У тим срединама имамо хомогену вјерску структуру, па у партијским извјештајима и ставовима из медија немамо случајеве додатног афирмисања политике братства и јединства. Међутим, у мјешовитим срединама, такви примјери доста су чести. Преносећи текст из Пљеваља о прослави 13. јула 1945. године *Побједа* у први план истиче јединствен наступ православних и муслимана кроз наслов: *Манифестација братства православних и муслимана на прослави у Пљевљима*. У самом тексту наводи се да су поводом 13. јула одржане молитве у цркви Свете Петке и Хусеин-пашиној ца-

1954, ДАЦГ, ОСИО-НП-ПГ, фонд ЦК СК ЦГ, к.102/1/54.

³² Двомјесечни извјештај Агитпроп одјељења Покрајинског комитета КПЈ за ЦГ – Агитпроп одјељењу ЦК КПЈ, Цетиње, 25. јун 1947, ДАЦГ, ОСИО-НП-ПГ, фонд ЦК СК ЦГ, к. 6/47.

³³ Мјесни комитет КПЈ Титоград – ПК КПЈ за ЦРну Гору, Титоград, 7. новембар 1947, ДАЦГ, ОСИО-НП-ПГ, фонд ЦК СК ЦГ, к.5/47.

³⁴ Јован Р. Бојовић, *Записници сједница Владе Народне Републике Црне Горе 1945-1955*, Подгорица 1994, 99.

мији, након чега су колоне православног и муслиманског становништва одале пошту палим борцима што је био најбољи показатељ „*искованог братства и јединства*“³⁵. Са митинга у Пљевљима, уочи првих избора за уставотворну скупштину, у новембру 1945. године, стижу поруке о братству и јединству као најважнијој тековини ослободилачког рата. Секретар Скупштине Црне Горе, Пљевљак, Мило Перуничкић, поручује окупљеним грађанима да чувају тековине братства и јединства „*као зјеницу свога ока, не дајте да у њих ико дирне, оне су заједничке свију нас и Срба и муслимана*“³⁶. Подсјећајући на вишевековни суживот, Перуничкић грађанима поручује: „*ваше су куће измијешане, поља такође, гробови ваших дједова су измијешани, и само су рђави људи хтјели да вас заваде*“³⁶. Поруке Перуничкића наилазе на одобравање грађана, па се по извјештајима новинара, митинг завршава повицима „*живјело братство Срба и муслимана*“³⁶.

Свако искривљивање идеје братства и јединства оштро се осуђује. Ти критеријуми били су строги нарочито према члановима Партије који су и својим примјером требало да афирмишу политику братства и јединства. У карактеристикама из партијске школе за Џемаила Смаиловића из Пљеваља, као недостатак је наведено његово примјетно дружење са муслиманима. То није било у складу са добрим примјером, због чега се закључује да је Смаиловић таквим понашањем неправилно поступио.³⁷ Прецизно се евидентирају чак и најмање свађе које у позадини могу да имају мотив вјерске и националне нетолеранције. Интересантан је примјер неспоразума два члана Партије од којих је један муслиман а други православне вјере. Њихова свађа имала је у одређеној фази елементе вјерске и националне нетрпеливости, због чега су обојица искључени из чланства. Извјесни поблеми регистровани су и у Рожајама, гдје су се међувјерски сукоби завршили на вербалним осудама. У Рожајама су православни чланови Комунистичке партије замјерали да муслимани у тој средини имају већа права од њих.³⁸ Партијски извјештаји региструју да се 1946. године у Бијелом Пољу православно и муслиманско становништво међусобно оптужује за крађе, паљевине и злочине у вријеме окупације. Партија идентификује да овакви односи доносе проблеме, упућујући

³⁵ Манифестација братства православних и муслимана на прослави у Пљевљима, *Побједа*, бр.35, 25. јул 1945, 4.

³⁶ Велики манифестациони промотивни збор у Пљевљима, *Побједа*, бр. 51, 10. новембар 1945, 5.

³⁷ Карактеристике за чланове партије, полазнике партијске школе, Цетиње, 26. октобар 1948, ДАЦГ, ОСИО-НП-ПГ, фонд ЦК СК ЦГ, к. 30/1/48.

³⁸ Извјештај Централном комитету СКЦГ о обиласку среских комитета, 9, Титоград, 25. септембар 1955, ДАЦГ, ОСИО-НП-ПГ, фонд ЦК СК ЦГ, к. 106/55.

чланове да сузбијају вјерску мржњу и проблеме рјешавају правилним политичким објашњавањем.³⁹

Афирмишући политику братства и јединства, Комунистичка партија одмах након ослобођења на све начине покушавала је да маргинализује друштвени утицај вјерских заједница. Вјерске заједнице помјерају се на друштвене маргине, а комунисти сваки помен религиозности препознају као знак „ретроградних“ размишљања из претходног периода. Иако су жељели да маргинализују њихов утицај, комунисти, нарочито у првим годинама након ослобођења, у медијима и јавном животу дају одређен простор вјерским заједницама. Њихово појављивање је контролисано, ограничено и искључиво у функцији афирмисања вриједности новог система. Један од примјера таквог приступа је и Бајрамска честитка имама Абдулаха Хоџића, члана вјерске комисије, који у честитки хвали нови систем, указујући на вриједности братства и јединства које је установила нова држава. Осврћући се на злочине током рата, Хоџић подсјећа на заслуге Комунистичке партије у ослобођењу, сугеришући својим вјерницима да морају да „*мијене и схвате важност слободе*“. Црногорским муслиманима Хоџић појашњава да се током ослободилачког рата „*искристалисао нови ков људи, нова заједница братства*“.⁴⁰ Слична порука шаље се и избором дон Ника Луковића, католичког свештеника из Боке за посланика црногорске скупштине. Луковић у црногорском парламенту афирмише вриједности вјерског јединства, наводећи да је нова држава обезбиједила све услове вјерским заједницама „*да проводе слободу сви јести и вјероисповијести, али да не користе олтар у политичке сврхе*“.⁴¹ Црногорска власт успјела је да маргинализује друштвени утицај вјерских заједница. На другом конгресу КПЦГ у окробру 1954. године саопштен је податак да је чак 95% православног становништва „*организовано у патриотску организацију*“, која свој рад заснива на сарадњи са народним властима. Слични резултати остварени су и са католичким клером који је основао своје удружење и почео сарадњу са државним органима.⁴² Значајан степен контроле и сарадње са Исламском вјерском заједницом Комунистичка партија остварила је знатно раније.

Партија је критиковала све иступе који су афирмисали професионалне традиције, па су тако регистровани чланови који су ишли у цамију. Скидање зара и фереце није било у фокусу партијских органа, али

³⁹ Записник партијског састанка СК КПЈ, Бијело Поље, 10. мај 1946, ДАЦГ, ОСИО-НППГ, фонд ЦК СК ЦГ, к. 2/46.

⁴⁰ Муслиманима федералне Црне Горе, *Побједа*, бр. 52, 18 новембар 1945, 5.

⁴¹ Обраћање дон Ника Луковића на сједници црногорске скупштине, *Побједа*, бр. 37, 12 септембар 1946, 6.

⁴² В. Биљановић, „Недовољна пажња чланова СК према проблему привредног криминала“, *Побједа*, бр. 61, 24 октобар 1954, 10.

се члановима чије су жене задржале ове елементе традиционалне ношње спочитава да то чине јер су „ниског идејног нивоа комуниста и културне заосталости“⁴³. Покушавајући да традиционалне религиозне вриједности, за које комунисти тврде да су биле извор шовинизма, замијени вриједностима братства и јединства, Комунистичка партија покушава да неутралише све облике религиозности у својим редовима. Позивају се на Статут КПЈ, који члановима не дозвољава практиковање религије и религијских обичаја. Критикују се сви чланови који „нису раскрстили са религиозним схватањима“ и који обиљежавају крсне славе, крсте дјецу, посте за вријеме Рамазана или одлазе у богомоље.⁴⁴ Комунистичка партија у Црној Гори сматра да религиозност и „религиозни фанатизам“ директно утичу на слабљење братства и јединства.⁴⁵ Само повезивање религиозности са нападним обичајима објашњавало је тај однос. Нова социјалистичка идеологија стварала је сопствени систем догми и церемонија, али као и конфесије, од појединца је очекивала дубоку вјеру у своје идеје које треба да учврсте јединство заједнице.

У пракси је ипак било тешко ослободити се традиционалног односа према религији. Анализа религиозности међу члановима КПЦГ из марта 1951. године показала је да сваки четврти комуниста у свакодневном животу подржава и примјењује неки од религијских обичаја. То су углавном биле прославе навећих вјерских празника (Божић, Бајрам) па је због ових ствари током 1950. године из партије искључено 80 чланова. Од 21.389 чланова и кандидата КПЦГ чак 5.004 њих је упражњавало неки од религијских обичаја.⁴⁶ Колико су комунистима вриједности политике братства и јединства неприхватљиве у било каквом споју са религијом илуструје и случај култа Светог Владимира из Бара. Наиме, вјековима су се на Тројичиндан⁴⁷, окупљали вјерници из Бара, православне, муслиманске и католичке вјероисповијести. Заједно су на планину Румију износили крст Светог Владимира, што је био неуобичајен примјер конфесионалног склада и суживота. За комунисте је ово било

⁴³ Двомјесечни извјештај Агитпроп одјељења Покрајинског комитета КПЈ за ЦГ – Агитпроподјељењу ЦК КПЈ, Цетиње, 25. јун 1947, ДАЦГ, ОСИО-НП-ПГ, фонд ЦК СК ЦГ, к. 6/47.

⁴⁴ Наредба Централног комитета КПЦГ средским комитетима да доставе извјештаје о религиозности на њиховом подручју, Цетиње, 13. децембар 1951, ДАЦГ, ОСИО-НП-ПГ, фонд ЦК СК ЦГ, к.80/52.

⁴⁵ Подаци о религиозности на подручју средског комитета Пљевља, Пљевља, 14 фебруар 1952. године, ДАЦГ, ОСИО-НП-ПГ, фонд ЦК СК ЦГ, к.80/52.

⁴⁶ Анализа религиозности чланова и кандидата Комунистичке партије Црне Горе, Титиград, 28 март 1951, ДАЦГ, ОСИО-НП-ПГ, фонд ЦК СК ЦГ, к.87/51.

⁴⁷ ТРОЈИЧИНДАН - хришћански празник који се слави 50 дана након Ускрса. У Бару везан за култ средњовјековног црногорског кнеза Владимира Дукљанског кога поштују све три религије.

неприхватљиво. Без обзира на функцију у којој се јављала, религија није смјела бити кохезиони фактор, због чега је овај обичај одлуком локалних власти 1954. године забрањен.⁴⁸

Политика братства и јединства није могла бити заокружена без учешћа свих конфесионалних и националних заједница у чланству саме Партије. На четвртом засиједању Црногорске антифашистичке скупштине у априлу 1945. године потенцира се учешће свих вјерских и конфесионалних заједница у стварању нове друштвене заједнице. Црногорска народна скупштина посебно се бави Санџаком и Боком, објашњавајући природну везу ових простора са Црном Гором. Посебно се говорило о положају албанске заједнице, која се на скупштини третира као „*национална мањина*“. Представник албанске заједнице из околине Бара истиче да је формирање нове државе на темељима братске љубави историјски моменат и да за разлику од претходне државе у којој су Албанци као и остали народи били „*робови*“, сада се по први пут осјећају као равноправни чланови нове друштвене заједнице.⁴⁹ Примјере равноправности, братства и јединства, тако је требало прво спровести међу члановима Комунистичке партије у Црној гори. Од 7.269 чланова Партије, 1947. године 6.611 њих се национално изјашњавају као Црногорци, што у партији региструју као један од недостатака. Због тога се предлаже ширење партијског утицаја међу *муслиманима, Шиптарима*⁵⁰ и *Хрватима*.⁵¹ У партијским органима препознају да се ове друштвене категорије боје освете због поступака за вријеме рата, па се сваком комунисти даје задатак да их у томе разувјери. Проблеми нијесу били у појединцима већ у колективној свијести, па се дефинишу заједнице „*са којима је потребно радити*“ и којима посебно треба приближити идеју братства и јединства. Комунисти ту идентификују националне заједнице албанског и муслиманског становништва и чланове четничких породица. Констатује се да према овим категоријама није учињено довољно и да се према њима није поступало правилно како би се и они осјетили дијелом заједнице. Код све три категорије Партија препознаје страх од промјена, истовремено критикујући и своје чланове да братство и јединство „*продубе на дјело а не декларативно иступају а то не потврђују дјелима*“.⁵²

⁴⁸ Folić, 378.

⁴⁹ Ријеч националних мањина, *Побједа*, бр. 23, 22. април 1945, 4.

⁵⁰ У свим документима Комунистичке партије Црне Горе до средине педесетих година, за припаднике албанске националности користи се термин „Шиптар“. Због аутентичности у цитирању извора и ми смо користили тај термин.

⁵¹ Реферат о организационим питањима, недатирано, ДАЦГ, ОСИО-НП-ПГ, фонд ЦК СК ЦГ, к. 5/47.

⁵² ЦК КП – Среском комитету КПЈ, 23. јун 1945, ДАЦГ, ОСИО-НП-ПГ, фонд ЦК СК ЦГ, к. 1/45.

Да је учешће муслимана и Абанаца у чланству Комунистичке партије било скромно, најбоље уочавамо на основу чињенице да је свега неколико процената укупног броја тог становништва у одређеној средини било укључено у рад партијских органа. У Андријевици је од укупног броја муслимана у општини свега 1,3% одсто њих било у чланству Комунистичке партије. У Бару 2,4%, Бијелом Пољу 1,1%, и у градским комитетима у Пљевљима 2,6%, Титограду 3,2% и Иванграду 1,7% укупног број муслимана у тим општинама. Албанаца је у партијском чланству било још мање, у Андријевици, свега 0,4% од укупног броја Албанаца у општини, Бару 0,9%, Титограду 0,9 и Иванграду 0,5%.⁵³ Премало Албанаца у партијским редовима тумачено је снажним утицајем католичког клера међу албанским становништвом, наручито у околини Бара.⁵⁴ Ситуација са албанском заједницом додатно се компликује након 1948. године и резолуције ИБ. Комунистичко руководство Албаније стало је на страну Коминтерне, чиме су односи са Југославијом доведени на ивицу рата. Аутохтони Албанци у тој причи постају сумњиви елемент и предмет пажње разних служби.

Одговорност за насразмјерну заступљеност у чланству, Покрајински комитет КПЈ за Црну Гору види у такозваном „секташењу“.⁵⁵ По тврдњама највишег партијског органа у Црној Гори, секташење је било наглашено приликом пријема муслимана и Албанаца у партијско чланство. Овај проблем се препознаје као озбиљан недостатак, уз констатацију да се према кандидатима за чланство из ових заједница „није поступало правилно и да је мало учињено да се они осјете слободни и равноправни“.⁵⁶ Покрајински комитет иде и корак даље па од средског комитета у Улцињу тражи да се према Албанцима ублаже критеријуми за чланство. Кандидатима за чланове албанске народности не треба тражити „да примају и рјешавају партијске задатке као Црногорци, јер би се са досадашњим критеријумима код њих могао развити шовинизам и осјећај потиштености“.⁵⁷ Сличне поруке имамо у свим срединама у

⁵³ Извјештај о питањима која карактеришу рад свих партијских организација у Црној Гори у првој половини 1949. године, недатирано, 16, ДАЦГ, ОСИО-НП-ПГ, фонд ЦК СК ЦГ, к. 34/49.

⁵⁴ Анализа развоја партијске организације према статистичким извјештајима од петог конгреса КПЈ до краја 1949. године, недатирано, 6, ДАЦГ, ОСИО-НП-ПГ, фонд ЦК СК ЦГ, к. 34/49.

⁵⁵ СЕКТАШЕЊЕ: модел понашања чланова Комунистичке партије. Чланови оптужени за секташење понашали су се охоло, самовољно, потцјењујући све оне који нису учествовали у рату. Извор: Директивно писмо ПК КПЈ ЦГ средским комитетима, Цетиње, 15. јул 1945, ДАЦГ, ОСИО-НП-ПГ, фонд ЦК СК ЦГ, к. 1/45.

⁵⁶ Директивно писмо ПК КПЈ ЦГ средским комитетима, Цетиње, 15. јул 1945, ДАЦГ, ОСИО-НП-ПГ, фонд ЦК СК ЦГ, к. 1/45.

⁵⁷ Писмо ПК КПЈ ЦГ средском комитету у Улцињу, Цетиње, 13. август 1946, ДАЦГ,

којима КП директивама покушава да оствари равномјерну вјерску и националну структуру. У Пљевљима, чланови партијских ћелија добијају конкретне задатке да у срединама гдје имају слабе резултате на овом пољу „*пронађу најбоље муслимане и муслиманке који могу доћи у обзир за Партију и да их припремају*“.⁵⁸ Као једну од манифестација братства и јединства националних и вјерских заједница у Црној Гори, комунисти препознају и мјешовите бракове. Због тога као негативну појаву чланови Централног комитета СКЦГ истичу да у среском комитету у Градцу, код Пљеваља, уопште нема мјешовитих бракова, чак ни међу члановима партије.⁵⁹

Осим Комунистичке партије и њених органа, афирмисање вриједности братства и јединства врше и друге институције. У првом реду то је задатак образовања, које у школским програмима и настави досљедно заговара политику вјерске и националне једнакости. Циљ просвјетне политике био је да се млада генерација васпитава на идеалима револуције и социјалистичке изградње.⁶⁰ То је подразумијевало васпитање које у свом садржају предвиђа и усвајање вриједности новог система, међу којима и политике братства и јединства. Образовање је замишљено као „*огњиште које ће да развија толеранцију и љубав према народима Југославије јер је то братство и јединство исковано у борби против завојевача. Омладина се са овим вриједностима мора упознавати и на њима васпитавати а та начела треба да буду јеванђеље нове педагогије*“.⁶¹ У наставном плану за пети разред осмогодишње школе, црногорско Министарство просвјете као један од задатака школске наставе предвиђа афирмисање политике братства и јединства. Настава историје у плановима за пети разред основне школе била је у функцији „*развијања братства и јединства наших народа*“.⁶² Преко наставних програма и уџбеника, ђаци у црногорским школама учили су о идеалу братства и јединства. У уџбеницима историје за осми разред у лекцијама о развоју народне власти афирмишу се вриједности братства и јединства. У уџбенику се објашњава да су народноослободилачки одбори на слободној територији били прва мјеста гдје се „*изграђивало братство народа*

ОСИО-НП-ПГ, фонд ЦК СК ЦГ, к.2/46.

⁵⁸ Срески комитет – покрајинском комитету КПЈ, Пљевља, 4. јун 1947, ДАЦГ, ОСИО-НП-ПГ, фонд ЦК СК ЦГ, к. 5/47.

⁵⁹ Извјештај Централном комитету СКЦГ о обиласку среских комитета, 6, Титоград, 25. септембар 1955, ДАЦГ, ОСИО-НП-ПГ, фонд ЦК СК ЦГ, к. 106/55.

⁶⁰ М. Кажих, „Недостаци у досадашњем културно-просвјетном раду“, *Побједа*, 29. мај 1948, 1.

⁶¹ Каква је била а каква треба да буде наша средња школа, *Побједа*, бр. 13, 11. фебруар 1945, 6.

⁶² *Наставни план и програм за пети разред осмогодишње школе*, Цетиње, 1950, 14.

Југославије“. Основцима се објашњава да је то касније потврђено одлукама АВНОЈ-а, који је на себе преузео улогу „развијања једнакости, братства и јединства наших народа“. Одлуке АВНОЈ-а, пише у уџбенику, биле су прекретница у развоју и уређењу Југославије, „које почива на националној равноправности, братству, јединству и социјалној једнакости наших народа“. ⁶³ Афирмисање вриједности братства и јединства, које је требало пренијети ученицима, препознајемо и у текстовима из прве послеријатне читанке за основну школу. Прича о *Седам прUTOва* је јасна алузија на југословенску заједницу. У причи се говори о седморо браће која нису била сложна. Због њихове неслоге „сусједи су се радовали том трвењу њиховом и најзад га обрнуше у своју корист“. Отац је окупио синове и испричао им причу о седам прUTOва који су повезани у сноп и понудио награду од десет дуката за онога ко поломи сноп. Синови то нису успјели, након чега слиједи очева порука „*Хоћете ли да вас јачи не сломи, опашите се чврстом узицом слоге*“. ⁶⁴ Символика ове приче јасно се преноси на друштвену стварност Југославије и вриједности братства и јединства који служе као хомогени фактор у држави. Ту симболику препознајемо и у тексту *Југословени*, у коме се објашњава како су народи Југославије дуго „робовали туђим интересима“ и да су се тек у новој држави ујединили захваљујући „идеалу народног јединства“. ⁶⁵ У читанци за осми разред основне школе у уводном тексту који говори о *Домовини*, такође имамо афирмисање политике братства и јединства. Наводи се да је Југославија домовина свих, јер „за наше народе нема другог пута напријед сем заједно у братству и јединству у социјализам“. ⁶⁶

Афирмисање вриједности братства и јединства био је задатак и књижевности. На првом конгресу књижевника Југославије, писцима као „инжињерима људске душе“, између осталог остављен је задатак „да буду на позицијама учвршћивања и развијања равноправности и јединства наших народа“. Књижевници су и од самог Јосипа Броза добили задатак да кроз своје радове јачају братство и јединство југословенских народа. Група књижевника у оквиру конгреса посјетила је Броза и од њега добила сугестију да „*литература појединих република припада свим националностима, и да се на тај начин људи још више међусобно*

⁶³ *Историја народа Југославије од 1848. до данас*, уџбеник за осми разред основне школе, Цетиње, 1956, 137-139.

⁶⁴ Седам прUTOва, *Читанка за ИВ разред основних школа у федералној Црној Гори*, Цетиње, 1945, 70.

⁶⁵ *Југословени*, *Читанка за ИВ разред основних школа у федералној Црној Гори*, Цетиње, 1945, 81.

⁶⁶ *Домовина*, *Читанка за ВИИИ разред основне школе*, Цетиње, 1953, 5.

могу збратимити и зближити“.⁶⁷ Књижевници нису имали обавезу да само својим дјелима афирмишу вриједности идеала братства и јединства, од њих се тражило да то чине и личним примјером. Пленум Савеза књижевника Југославије у новембру 1947. године закључио је да књижевност мора бити у функцији зближавања народа. Књижевници су закључили „да наши народи, сједињени у борби за слободу и за изградњу и на културном пољу се морају зближити и упознати, како би књижевност појединих народа постала општа својина“. Задатак књижевника у том дијелу била је да јачају књижевну сарадњу „између братских република“.⁶⁸

Занимљиво је да књижевни критичари вриједности политике братства и јединства проналазе и у новом тумачењу дјела Петра ИИ Петровића Његоша. Генерално, црногорска послеријатна критика покушава да доведе Његошево дјело у сагласје са комунистичком идеологијом, да му да револуционарни и класни карактер. Тако је повезивање политике братства и јединства само дио тог новог тумачења Његошевог дјела. Пуниша Перовић у часопису *Стварање*, тумачећи Његошево дјело наводи да је пјесник у својим стиховима осудио намјере валиких сила које нису дозвољавале јединство јужнословенских народа. Да су кроз његово дјело *Горски вијенац*, „исконском снагом проговориле вјековне народне патње и тежње за слободом“. Перовић тврди да се у Његошевом стваралаштву препознаје „идеја о неминовном и отвореном сукобу, који ће довести до ослобођења и уједињења једнокрвне браће“.⁶⁹ О револуционарном карактеру Његошевог дјела пише и књижевник Радован Зоговић, који такође препознаје идеје братства и јединства. Зоговић у свом реферату који је излагао на свечаној академији на Цетињу 8. јуна 1947. године, поводом стогодишњице објављивања *Горског вијенца*, вриједности политике братства и јединства у Његошевом дјелу проналази у револуционарној 1848. години. Пишући о овим догађајима, Зоговић наводи да је Његош, „пјесник грких стихова писао о робовању и патњи Јужних Словена и перспективама њихове слободе“. Зоговић у свом осврту покушава и да релативизује вјерски сукоб православног и муслиманског становништва у *Горском вијенцу*. Том сукобу, умјесто вјерског, он даје класни карактер. Објашњава да је то борба класа, „класе феудалаца чија тиранија и експлоатација дави свијет као мора, и класе поробљеног и експлоатисаног сељаштва које, упркос својој заосталости, значи човјечнију страну живота, снагу будућности“. Зо-

⁶⁷ М. Б., „Први конгрес књижевника Југославије“, *Стварање*, бр. 1, Цетиње, 1946, 166.

⁶⁸ Биљешке са Пленума Управе Савеза књижевника Југославије, *Стварање*, бр.11-12, Цетиње, 1947, 725.

⁶⁹ П. Перовић, „Његош пјесник слободе“, *Стварање*, бр.6, Цетиње, 1947, 312, 314.

говић тврди да је цијело Његошево дјело посвећено јединству Јужних Словена. Наводи да је Његош „*маштао о слози и слободи свих Јужних Словена и борио се свим својим снагама за њихово јединство*“.⁷⁰ Слични ставови чују се и на обиљежавању 100 година од смрти Његоша, у оквиру циклуса предавања који се одржавају у Београду. И овом приликом прави се паралела између Његошевог дјела и социјалистичког система и његових вриједности, конкретно политике братства и јединства. Наводи се да је јединство југословенских народа једна од основних мисли Његошевог књижевног дјела. Истиче се да је Његошева „*мисао о заједничкој судбини и заједничком животу наших братских народа, идеја да ћемо у заједници бити јачи и способнији да се одупремо притиску великих, да више не будемо робље*“.⁷¹

Изражајност политике братства и јединства и његову примјену у процесу индоктринације препознајемо и приликом организације масовних окупљања. Саставни дио сваког митинга, збора или параде била је идеолошки обликована сценографија кроз пароле које су истицане. Политика братства и јединства афирмисан је кроз пароле: *Живјело братство и јединство – залога свих наших успјеха у садашњости и будућности, Живјела ФНРЈ – братска заједница слободних и равноправних народа*.⁷² Идеал се афирмише и кроз симболику и симболе, па назив „*Братство и јединство*“ добијају објекти изграђени током обнове земље, као и улице, радне задруге, колективи и сл.⁷³

Политика братства и јединства у југословенском и црногорском послеријатном искуству почива на хипотези да је кроз револуцију промијењено све оно што је некада раздвајало југословенске народе и да различитости, умјесто ограничења, у новом систему постају предност. На традицији ослободилачког покрета, који је у своје редове укључио припаднике свих вјерских и националних заједница, Партија гради политику братства и јединства. Као и већину других идеја, комунисти су братство и јединство дефинисали као универзалан принцип понашања који се морао прихватити и као такав примјењивати у свакодневном животу.

⁷⁰ Р. Зоговић, „Његошева поема о борби и слободи“, *Стварање*, бр.7-8, Цетиње, 1947, 382, 383, 399.

⁷¹ П. Перовић, „Како смо примали Његоша“, *Стварање*, бр.5, Цетиње, 1952, 252.

⁷² Централни комитет КПЈ – Покрајинском комитету ЦГ КПЈ – пароле за Први мај, Београд 20. април 1948, ДАЦГ, ОСИО-НП-ПГ, фонд ЦК СК ЦГ, к.14/48.

⁷³ Давање имена новим објектима, ЦК КПЦГ, Цетиње, 20. мај 1950, ДАЦГ, ОСИО-НП-ПГ, фонд ЦК СК ЦГ, к. 71/1/50.; Подаци са терена СК КПЦГ Жабљак о предлозима за називе сељачких радничких задруга, Жабљак, недатирано, ДАЦГ, ОСИО-НП-ПГ, фонд ЦК СК ЦГ, к. 71/1/50.

У црногорској традицији, Комунистичка партија политиком братства и јединства обнавља категорије о вјерској и националној толеранцији, које нису биле у првом плану након 1918. године. Насљеђе Другог свјетског рата и почињени злочини, додатно су усложнили међуконфесионалне односе у Црној Гори. Због тога је функција политике братства и јединства у Црној Гори много сложенија. Од ње се очекује да пацификује антагонизме из прошлости и у оквиру социјалистичке државе афирмише вриједности новог друштва. Проблеми нарушене вјерске и националне толеранције најочигледнији су у мјешовитим срединама. Оптерећени традицијом и искуствима из прошлости, становници ових средина не могу да се одмах прилагоде захтјевима нових власти. Отпори политици братства и јединства су евидентни, али они у основи немају идеолошки карактер. У срединама са мјешовитом националном и вјерском структуром становништво се прије свега понаша опрезно и с резервом према припадницима различитих заједница. По извјештајима партијских органа, потпуно је јасно да ти неспоразуми нису инспирисани идеолошким разлозима већ свакодневним животним проблемима који се због појачаног надзора тумаче као идеолошки. Комунистичка партија у Црној Гори не препознаје те нијансе и иде у крајност. Сваки сукоб који у позадини може да има неки вјерски карактер доживљава и тумачи искључиво као политичко питање.

Активности Комунистичке партије у Црној Гори на афирмисању политике братства и јединства можемо посматрати у два нивоа. Први у коме нове власти елиминишу сваку друштвену групу или појединца који се препознаје као „*издајник, реакција и нетоколониши*“. Те групе означене су као носиоци шовинистичке политике и највећи број њих елиминисан је из политичког и друштвеног живота током серије судских процеса организованих током 1946. и 1947. године. Други ниво је сама перцепција овог проблема у Комунистичкој партији Црне Горе. За Партију, завршетком рата окончани су сви вјерски и национални антагонизми, због чега сваки примјер вјерске и националне нетолеранције изазива оштру реакцију. Колико је црногорским комунистима важно ово питање говори и чињеница да је чак и најмањи проблем са елементима вјерске и националне нетолеранције карактерисан као политички проблем и о њему се често расправљало на највишим партијским органима. Отуда и неке апсурдне ситуације да се о свађи мјештана два села око ливаде или извора у партијском врху расправља као о проблему вјерске и националне нетолеранције.

Афирмисање политике братства и јединства у Црној Гори врши се на више нивоа. У првом реду то је однос Комунистичке партије према својим члановима и масовним организацијама које контролише. У пар-

тијским редовима забрањује се и изопштава сваки облик вјерске или националне нетолеранције, а прецизно се води рачуна и о структури чланова. Партија покушава да буде примјер, па се залаже за извјестан облик избора чланова по вјерском и националном кључу који би обезбиједио равноправно учешће свих заједница, превасходно муслимана и Албанаца. Политика братства и јединства афирмише се и у образовном систему, књижевности, али и кроз разну симболику, паролу и масовна окупљања.

У првој деценији комунистичке власти у Црној Гори, политика братства и јединства постигла је очекиване резултате. Било какав облик вјерске и националне нетолеранције био је изолован и није могао бити дио јавног дискурса. Партијско чланство кроз позитивне и негативне примјере понашања усмјеравало се у правцу толерантнијег односа према различитостима. Међу самим члановима Партије и члановима масовних организација развија се свијест о вјерској и националној толеранцији, која се испољава кроз инсистирање на равномјерној заступљености свих конфесија и нација. Политика братства и јединства постала је саставни дио образовне политике, а садржаји из те тематике постали су саставни дио књижевног израза. Политика братства и јединства тако се непосредно након рата појављује као снажан фактор хомогенизације црногорског друштва. За кратко вријеме Комунистичка партија, макар формално, успјела је да пацифизује црногорско друштво и ослободи га насљеђа које је било оптерећено историјским неслагањима и злочинима из Другог свјетског рата, инспирисаних вјерским и националним разликама.

Adnan PREKIĆ

THE BROTHERHOOD AND UNITY POLICY IN MONTENEGRO IN 1945-1955

Summary

The Communist Party, through the politics of fraternity and unity, renews the categories of religious and national tolerance, which were not in the forefront after 1918. The inheritance of the Second World War and the crimes committed during it, have additionally deepened even more complex cross-religious relations in Montenegro. From the politics of bravery and unity, it is expected to pacify past antagonisms and to, within the socialist state, affirm the values of the new society. In the first decade of communist rule in Montenegro, the politics of fraternity and unity

has achieved the expected results. Any form of religious and national intolerance was isolated and could not be part of public discourse. The Communist Party managed to pacify the Montenegrin society and free it from the heritage, that was burdened with historical disagreements and war crimes committed during second world war, which were inspired by religious and national differences.

Библиографија:

Архиви:

- Црна Гора, Државни архив Црне Горе, Одјељење за сређивање и обраду архивске грађе републичких органа и организације новог периода, фонд Централног комитета Савеза комуниста Црне Горе

Објављени извори и литература:

- Бојовић Јован Р., *Записници сједница Владе Народне Републике Црне Горе 1945-1955*, Подгорица, 1994.
- Ђилас Милован, *Чланци 1941-1946*, Београд, 1947.
- Folić Zvezdan, *Država i vjerske zajednice u Crnoj Gori 1945-1965*, Podgorica, 2007.
- Гоати Владимир, *Идеологија и друштвена стварност*, Београд, 1979.
- Меденица Спасоје, *Привредни развитак Црне Горе 1918-1941*, Титоград, 1959.
- Петрановић Бранко, *Историја Југославије 1918-1978*, Београд, 1981.
- Петрановић Бранко, Момчило Зечевић, *Југославија 1918-1988-тематска збирка докумената*, Београд, 1988
- Перица Вјекослав, *Балкански идоли-1*, Београд, 2006.
- Prekić Adnan, *Islamska vjerska zajednica u Crnoj Gori*, Podgorica, 2011.
- Службени лист Федеративне Народне Републике Југославије.
- *Наставни план и програм за пети разред осмогодишње школе*, Цетиње, 1950.
- *Историја народа Југославије од 1848. до данас*, уџбеник за осми разред основне школе, Цетиње, 1955.
- *Читанка за ИВ разред основних школа у федералној Црној Гори*, Цетиње, 1945.
- *Читанка за ВИИИ разред основне школе*, Цетиње, 1953.
- Пуниша Перовић, „Његош пјесник слободе“, *часопис Стварање*, бр. 6, Цетиње, 1947.
- Радован Зоговић, „Његошева поема о борби и слободи“, *часопис Стварање*, бр. 7-8, Цетиње, 1947.
- М.Б., „Први конгрес књижевника Југославије“, *часопис Стварање*, бр. 1, Цетиње, 1946.

- Биљешке са Пленума Управе Савеза књижевника Југославије, *часопис Стварање*, бр.11-12, Цетиње, 1947.
- Пуниша Перовић, „Како смо примали Његоша“, *часопис Стварање*, бр.5, Цетиње, 1952.

Штампа:

- Основна програмска начела Народног фронта Југославије, *Побједа*, бр. 39, 19. август 1945.
- Говор претседника Владе Блажа Јовановића, *Побједа*, бр. 23, 22 април 1945.
- Говор Маршала Тита, „Црногорски народ устао је као један, не мислећи колике ће бити жртве, јер је био спреман да их даје рекао је Маршал Тито“, *Побједа*, бр. 28, 15 јул 1947.
- Братство на дјелу, *Побједа*, бр. 52, 18 новембар 1945.
- Основна програмска начела Народног фронта Југославије, *Побједа*, бр. 39, 19. август 1945.
- Завршено је суђење четничким кољачима, *Побједа*, бр. 5, 3 фебруар 1946.
- Убијен Осман Растодер, *Побједа*, бр. 5, 3 фебруар 1946
- Вишеструке убице постигла је заслужна казна, *Побједа*, бр. 6, 10 фебруар 1946.
- Примјер братства Црногораца и муслимана, *Побједа*, бр. 8, 6. јануар 1945.
- Манифестација братства православних и муслимана на прослави у Пљевљима, *Побједа*, бр.35, 25 јул 1945.
- Велики манифестациони промотивни збор у Пљевљима, *Побједа*, бр. 51, 10. новембар 1945.
- Муслиманима федералне Црне Горе, *Побједа*, бр. 52, 18 новембар 1945.
- Обраћање дон Ника Луковића на сједници црногорске скупштине, *Побједа*, бр. 37, 12 септембар 1946.
- Војо Биљановић, „Недовољна пажња чланова СК према проблему привредног криминала“, *Побједа*, бр. 61, 24 октобар 1954.
- Ријеч националних мањина, *Побједа*, бр. 23, 22. април 1945.
- Марко Кажих, „Недостаци у досадашњем културно-просвјетном раду“, *Побједа*, 29. мај 1948.
- Каква је била а каква треба да буде наша средња школа, *Побједа*, бр. 13, 11. фебруар 1945.